

QUADERNS

240

Cap al postcapitalisme

Rafael Díaz-Salazar

Rafael Díaz-Salazar és professor de Sociologia i de Relacions Internacionals a la Facultat de Ciències Polítiques de la Universidad Complutense de Madrid. Professor convidat a universitats del Brasil, Mèxic, Cuba i El Salvador.

Autor de llibres relacionats amb la temàtica d'aquest quadern: *El proyecto de Gramsci, La izquierda y el cristianismo, Nuevo socialismo y cristianos de izquierda, Justicia global, Desigualdades internacionales, ¡Justicia ya!*. També ha publicat la monografia *Refundación de la izquierda y cristianismo. Las propuestas del PCI*.

Aquesta publicació es distribueix gratuïtament. Col·labora i uneix-te a les persones que ho fan possible.

- Bizum codi: 05291
- Transferència: ES23 2100 3205 1225 0002 4607
- www.cristianismeijusticia.net/donatius

La il·lustració de la portada s'inspira en l'escultura de bronze "La nena sense por" (2017) de Kristen Visbal, ubicada davant l'edifici de la borsa de Nova York.

Edita Cristianisme i Justícia. Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
Tel. 933 172 338, e-mail: info@fespinal.com, www.cristianismeijusticia.net
Imprimeix: Ediciones Rondas S.L. Dipòsit Legal: B 3062-2025
ISBN: 978-84-9730-560-0, ISSN: 0214-6495, ISSN (virtual): 2014-6574

Dibuix de la portada: Roger Torres. Edició: Santi Torres
Traducció: Núria Garcia i Caldés. Maquetació: Pilar Rubio Tugas
Impress en paper i cartolina ecològics. Febrer del 2025

CAP AL POSTCAPITALISME
UN DIÀLEG ENTRE CRISTIANS, MARXISTES
I ECOSOCIALISTES

Rafael Díaz-Salazar

Introducció	4
Sentit i premisses per al diàleg	5
Tasques i subjectes del diàleg	5
Des d'on es pot plantejar aquest diàleg?	8
Per què revitalitzar el diàleg i la praxi amb el marxisme?	11
Amb quin marxisme es pot dialogar?	12
Caminar cap al postcapitalisme	15
Radicalitzar la democràcia	15
Construir ecosocialisme	22
Impulsar un canvi cultural i antropològic per a altres estils de vida	25
Notes	28
Preguntes per a la reflexió	31

INTRODUCCIÓ

A Joan N. García-Nieto
i a Francisco Fernández Buey
in memoriam.

La nova relació entre cristians i marxistes ha estat possible gràcies als camins oberts pel Concili Vaticà II sobre el diàleg amb l'ateisme, i també, és clar, per la nova cultura i praxi política envers el món cristià creades pel PCI i altres formacions polítiques en la dècada dels anys seixanta del segle xx. Cal destacar la tasca pionera de Madeleine Delbrêl en la trobada i el diàleg amb marxistes entre 1933 i 1964.¹ Alhora, la confluència de cristians i marxistes en les lluites d'alliberament als països del Sud va ser, i ho continua sent, un factor decisiu per al gir extraordinari que s'ha establert respecte als plantejaments eclesials i comunistes imperants des del segle xix.

Ni el pensament de Marx i el dels seus hereus principals (Gramsci i Rosa Luxemburg, entre d'altres) és mort, ni la pràctica dels moviments socials i polítics alternatius està desvinculada de l'horitzó que van establir, ni el cristianisme d'alliberament ha desaparegut, com tampoc l'Església ha abandonat el diàleg amb el món marxista.

Aquesta publicació aborda una nova etapa de diàleg. El papa Francesc, com veurem més endavant, el va impulsant des del 2014. I aquesta no és l'única pràctica existent.

Amb el títol *Cap al postcapitalisme* he volgut mostrar quin és l'horitzó d'un diàleg entre cultures de fe i justícia que es nodreixen de fonts diferents, però que desitgen aprendre les unes de les altres.

Aquest quadern prolonga amb noves formes i continguts la pràctica de diàleg desenvolupada a Espanya des de mitjan segle xx. El dedico a dos dels seus protagonistes: Joan N. García-Nieto i Francisco Fernández Buey. El primer va ser un dels fundadors de Cristianisme i Justícia. El segon ha estat, al costat de Manuel Sacristán, el principal pensador marxista a l'Espanya del segle xx i un militant comunista i ecosocialista que en un determinat moment va escriure: «Alguns de nosaltres vam haver d'entendre l'altre cristianisme per continuar sent comunistes».²

Presento un text que intenta donar llums llargues per orientar-nos en el camí de la *transició cap al postcapitalisme*. La complexitat del tema i els límits d'un quadern com els nostres fan imprescindible ampliar la informació a les notes. La finalitat és saber més per dialogar amb profunditat sobre els requisits i les maneres d'impulsar aquest diàleg.

SENTIT I PREMISSES PER AL DIÀLEG

El tema d'aquest quadern s'insereix en la proposta del papa Francesc sobre la *cultura de la trobada* entre persones de bona voluntat que tenen com a objectiu comú l'emancipació dels empobrits i l'ecologia. A *Evangelii Gaudium* (núm. 257) va escriure el següent: «Els creients ens sentim a prop també dels qui, sense reconèixer-se part de cap tradició religiosa, busquen sincerament la veritat, la bondat i la bellesa [...] Els percebem com a preciosos aliats en l'obstinació per la defensa de la dignitat humana, en la construcció d'una convivència pacífica entre els pobles i en la custòdia del que ha estat creat».

Per desenvolupar aquesta cultura, Francesc rebutja el proselitisme amb contundència. Propugna que l'acció dels cristians al món se centri en el *testimoniatge* de vides lliurades a la justícia ecosocial, en el diàleg intercultural i en la relació amb el Déu de Jesús mitjançant l'oració i l'alliberament dels oprimits. En ells, Ell està present com el qui passa gana, el pres, l'emigrant (Mt 25,37-40). Són el rostre i el cos de Crist en les nostres societats.

El tipus de diàleg que proposo no persegueix fer marxista el cristianisme, ni cristianitzar el marxisme. De fet, hi ha diferents nivells de diàleg entre tots dos que adopten aquests enfocaments:

1) cosmovisional; 2) filosoficoteològic; 3) sentits de la religió, de l'espiritualitat, de l'ateisme, de la crítica a la religió i a les esglésies, de les relacions entre ciència i religió; 4) ètic; 5) ecològic; 6) objectius i pràctiques d'acció ecosocial. Els últims temps el diàleg se centra en gran mesura en els tres darrers. No haurien de ser els únics, perquè els anteriors són molt necessaris i s'han d'emprendre o continuar.

Tasques i subjectes del diàleg

Penso que el que cal fer ara és centrar quatre coses:

1) *Dialogar* entre persones i organitzacions amb diferents identitats religioses, atees i agnòstiques que compartim un diagnòstic sobre el sistema socioeconòmic imperant i desitgem canviar-lo per un altre. En aquest text parlo de *postcapitalisme d'orientació ecosocialista*.

Aquest diàleg s'ha de fer sense amagar i sense anul·lar les nostres identitats i distintivitats, sense desnaturalitzar-nos. És fonamental dur a terme un aprenentatge mutu entre cultures cristianes i cultures no religioses.

Per al diagnòstic i la cerca d'alternatives al capitalisme, em sembla que són molt rellevants les aportacions del papa Francesc, en conjunt plenes d'ecologisme social radical i de pacifisme. Em refereixo fonamentalment a les contingudes en les obres *Evangelii Gaudium*, *Laudato si'*, *Fratelli Tutti*, *Contro la guerra. Il coraggio di costruire la pace*, *Laudate Deum*, *Discursos en les TMMP (Trobades Mundials de Moviments Populars)*, *Missatges per a les Trobades de l'Economia de Francesc* (d'Assís). Dues afirmacions seves en el text *Evangelii Gaudium* poden obrir el diàleg: «El sistema social i econòmic és injust ja d'arrel» (núm. 59) i «Aquesta economia mata» (núm. 53).

Existeix un diàleg mantingut sobre aquesta temàtica entre Francesc i els moviments populars en diverses de les TMMP, en les quals participen organitzacions de base d'uns quants continents amb una clara orientació anticapitalista. Aquests moviments han formulat les seves anàlisis i accions en diversos documents.³

2) *Pensar* una transició a una altra economia i una altra manera d'organit-

zar la vida social que ha de ser postcapitalista. Aquesta qüestió l'abordaré en la part final.

3) *Treballar* junts en accions anticapitalistes i en la construcció d'alternatives concretes al capitalisme en la vida quotidiana i en el compromís sociopolític.

4) *Difondre* una cultura moral que posi en el centre la primacia dels últims, el bé comú sobre el bé privat, l'ecologia i la cultura samaritana. Aquesta la concebo –des de la paràbola del bon samarità i des d'una expressió d'Ellacuría– com «fer-se càrrec de, carregar i encarregar-se» dels problemes de les víctimes socials creades per victimaris i de la destrucció mediambiental. En aquest sentit és fonamental el capítol 25 de l'Evangelí segons Mateu sobre la praxi amb els empobrits.

Els subjectes del diàleg són: a) marxistes i ecosocialistes que no són religiosos; b) cristianes i cristians que també s'identifiquen com a marxistes, comunistes i ecosocialistes; c) persones, moviments i organitzacions que es declaren cristianes, propugnen una economia no capitalista de béns comuns, tenen formes de vida i pràctiques anticapitalistes sense ser marxistes; d) socialistes anticapitalistes; e) moviments socials populars anticapitalistes que no són marxistes o poden ser-ho; f) feministes cristianes i feministes no religioses; g) pacifistes, sindicalistes i ecologistes anticapitalistes.

Marxistes i ecosocialistes davant el pensament del papa Francesc

Les reaccions positives i l'acolliment dels seus plantejaments per part de persones rellevants i publicacions de l'àrea

marxista, ecosocialista, ecofeminista i de militants de moviments socials populars en els cinc continents constitueixen una base molt adequada per al desenvolupament del diàleg. Entre les quals esmentem Michael Löwy (el principal pensador marxista i ecosocialista en el món actual), Luciana Castellina, Rossana Rossanda, Alexis Tsipras, Pepe Múgica, Evo Morales, Vandana Shiva, Naomi Klein, Serge Latouche, Ignacio Ramonet, Walter Baier, Michael Brie, José Manuel Puzos, Atilio Borón, Joaquim Sempere, la revista italiana *Critica Marxista* i nombrosos dirigents i militants de moviments populars anticapitalistes que participen en les Trobades Mundials. El text llatinoamericà que reproduïm manifesta el que per a ells representa el discurs del papa Francesc:

La lluita anticapitalista adquireix, amb Francesc com a portaveu, una legitimitat nova i inesperada que ens dona suport i ànim, força i capacitat, esperança i resistència. Des de la tribuna que representa la més alta jerarquia catòlica, amb la tremenda influència que posseeix sobre la ment de milions de persones al món, l'impacte sobre la consciència popular és incomparablement més intens. Se'ns obre la possibilitat que el discurs revolucionari, el discurs que qüestiona el sistema dominant, s'obri camí, s'assumeixi i es constitueixi en un discurs arrelat en les masses populars, i que aleshores adquireixi una inusitada força i legitimitat.⁴

En l'esquerra marxista, comunista i ecosocialista hi ha consciència de la necessitat de dotar-se d'una nova cul-

tura de fons que requereix l'obertura al cristianisme d'alliberament.⁵

És significatiu que, a Itàlia, el llibre amb els discursos de Francesc en Trobades Mundials fos editat per *Il Manifesto*, un diari comunista (res a veure amb l'extint PCI), i que Mateo Zuppi, llavors arquebisbe de Bolonya i actual president de la Conferència Episcopal Italiana, el presentés als Centres Socials Okupats d'aquesta ciutat. Ell, que manté vincles estrets amb els moviments pacifistes, va escriure una carta pública animant a participar en la manifestació nacional a Roma contra la guerra a Ucraïna celebrada el 5 de novembre de 2022; en l'acte final es va llegir la seva carta. També va participar el 2023 en la Trobada Nacional de *Rifondazione Comunista* dialogant amb els seus dirigents i militants sobre guerra i pau a Europa i al món.⁶

A Espanya, el prologuista d'aquests discursos (*Terra, sostre i treball*) és Pablo Bustinduy, destacat exmilitant de Podemos i actual ministre de Drets Socials, Consum i Agenda 2030 i dirigent de Sumar. Al final del seu text escriu: «Si avui els ateus escoltem el papa Francesc no és per glorificar-lo ni per afany de minimitzar o dissimular les diferències (a l'inrevés, les busquem i les emfatitzem sense parar). Avui escoltem el Papa perquè en el seu discurs hi ha moltes coses que no temim, *coses que ens fan falta*».⁷

És molt significatiu el rebuig del pensament ecosocial i pacifista del papa Francesc per part d'intel·lectuals conservadors europeus que defensen el capitalisme. Una bona síntesi d'aquest ideari ha estat exposada en diversos articles de Guy Sorman –traduïts al diari *ABC*– i de Juan Manuel de Pra-

da. Es titulen «Un Papa rojo y verde», «Un Papa anticapitalista», «El Papa climático» i «Francisco, el Papa que gusta a la izquierda».

Des d'on es pot plantejar aquest diàleg?

Algunes etapes del diàleg entre cristians i marxistes: d'ahir a avui

Per al gir en les relacions entre marxistes i cristians va ser decisiu el pensament de Palmiro Togliatti, secretari general del PCI, que va introduir un canvi substancial respecte al pensament de Marx i de Lenin sobre la religió. El 1963 va publicar *Il destino dell'uomo. Comunisti e cattolici di fronte ai problemi dell'epoca moderna* en el qual va exposar aquestes tesis: a) les arrels de la religió són més profundes que el que considera l'anàlisi materialista marxista, b) la consciència religiosa en diverses ocasions porta a l'aspiració al socialisme i no sempre és l'opi del poble, c) hi ha valors comuns en la concepció cristiana i en la concepció marxista de la societat i de l'home, d) la realització del comunisme no comportarà la supressió de la religió i aquesta s'hi podrà desenvolupar amb llibertat. Togliatti va fer una crida als dirigents i als intel·lectuals del PCI perquè repensessin aquesta temàtica.

A Espanya, el diàleg i el debat amb el marxisme i el comunisme es va iniciar el 1949 amb Guillermo Rovirosa, promotor de les Germandats Obreres d'Acció Catòlica –les GOAC, més conegudes com a HOAC, les seves sigles en castellà–, que va publicar el *Manifest Comunitarista* i *L'obrer en el*

món comunista (1951). Durant dècades, la HOAC va organitzar cursos sobre aquesta temàtica. També es va dur a terme aquest diàleg a la fi dels anys cinquanta en el FLP (Front d'Alliberament Popular), un partit a l'esquerra del PCE creat majoritàriament per cristians revolucionaris que de manera heterodoxa vinculaven marxisme i cristianisme. En el període postconciliar es van establir diàlegs entre intel·lectuals marxistes i cristians. Al gener de 1973 es va crear *Cristians pel socialisme*, moviment format per cristians que es declaraven marxistes. De fet, en la dècada dels anys vuitanta va tenir lloc un gran debat entre els jesuïtes José Ignacio González Faus i Enrique Menéndez Ureña sobre algunes qüestions relacionades amb la temàtica de fons d'aquest diàleg.⁸

Dirigents i intel·lectuals de partits marxistes van promoure la trobada amb el món cristià compromès en la lluita contra la dictadura franquista i en la creació del nou moviment obrer de classe. Francisco Fernández Buey va afirmar que «la recomposició de l'espectre polític en el món occidental sol situar en un mateix costat (és a dir, en els mateixos moviments antisistema) persones amb una fe religiosa arrelada i gents amb creences laiques igualment fortes».⁹

DIALOP: Una plataforma europea de diàleg entre cristians i marxistes

El papa Francesc ha impulsat un nou cicle d'aquest diàleg. L'inici va tenir lloc en una audiència privada a la tardor de 2014 en la qual Francesc es va reunir amb dos destacats dirigents polítics comunistes de sòlida formació marxista:

Luciana Castellina (PCI, Il Manifesto i Rifondazione Comunista) i Alexis Tsipras (Syriza, primer ministre del govern grec entre 2015 i 2019). També hi va estar present Franz Kronreif, del moviment catòlic Focolars. Fruit d'aquesta trobada es va crear DIALOP, per donar cos al diàleg entre cristians i marxistes.¹⁰ Hi participen cristians i dirigents del Partit de l'Esquerra Europea –que engloba la majoria dels partits a l'esquerra de la socialdemocràcia–, la xarxa *Transform Europe* i la Fundació Rosa Luxemburg. Cal destacar la presència de Michael Löwy, un dels principals marxistes i ecosocialistes al món. *L'Osservatore Romano*, diari oficial del Vaticà, va publicar un article sobre DIALOP en la seva edició del 28 de juny de 2022. En reproduïm un fragment:

Ha estat un llarg procés realitzat sobretot per cristians lligats al moviment dels Focolars, tot i que no tan sols, i per grups de comunistes grecs, austríacs, alemanys i italians [...] La seva finalitat és fornir una ètica social comuna, en la qual la doctrina social de l'Església es pugui jugar amb la crítica marxista. Respon a la crida del Papa contra una economia que mata, un tema molt sentit en l'esquerra.¹¹

El 10 de gener de 2024, el papa Francesc va rebre una delegació de DIALOP amb motiu del seu desè aniversari. En el seu discurs va afirmar:

Us dono la benvinguda, representants de DIALOP, des de fa anys obstinats en la promoció del bé comú a través del diàleg entre socialistes/marxistes i cristians. Un programa preciós! [...]

Enfront dels enfocaments rígids que separen, conreem el debat i l'escolta amb el cor obert [...] La mesura d'una civilització es pot veure en com són tractats els més vulnerables: els pobres, els aturats, els sense sostre, els immigrants, els explotats i tots aquells a qui la cultura del deixar de banda transforma en deixalles [...] Una política veritablement al servei de l'home no es pot deixar dominar pels mecanismes financers i de mercat [...] Sempre hi ha una gran necessitat de diàleg, no tingueu por!¹²

Aquesta és una de les diverses iniciatives de diàleg entre cristians i persones i organitzacions d'esquerra anticapitalista arreu del món.

L'economia que mata i la transició al postcapitalisme

El terme «economia que mata» (*Evangelii Gaudium*, núm. 53) sintetitza molt bé el rebuig cristià del capitalisme i de l'economia basada en el propietarisme enfront dels béns comuns i en comú. Atès que hi ha raons ètiques, religioses, socials i econòmiques per superar el capitalisme,¹³ hem d'emprendre el camí cap al postcapitalisme. Cristians, marxistes i ecosocialistes hem de buscar una altra lògica econòmica, una altra manera d'entendre la propietat, una altra manera de produir i de consumir, unes altres noves relacions socials que estiguin en les antípodes de l'explotació, l'exclusió, l'acumulació de plusvàlua i la devastació de la Terra.

Hi ha propostes molt rellevants sobre la identitat del postcapitalisme,¹⁴ en diverses modalitats: aixafar el capitalisme, desmantellar el capitalisme, domesticar el capitalisme, resistir al

capitalisme, fugir del capitalisme.¹⁵ En nombroses localitats s'han fet experiències de transició ecosocial molt interessants.¹⁶ En la part final del quadern reflexionaré més extensament sobre el postcapitalisme relacionant-lo amb la democràcia, l'ecosocialisme i el canvi cultural.

Fonaments cristians i ecosocialistes per caminar cap al postcapitalisme

Les claus inicials per a la cerca d'una economia i una cultura postcapitalistes tenen bases bíbliques i suports en els ensenyaments socials de les diverses Esglésies cristianes al llarg de la història: a) la crítica dels profetes als rics i la seva defensa dels pobres; b) els ensenyaments, les pràctiques de Jesús de Natzaret amb els empobrits i la seva crítica al regnat dels Diners; c) els escrits socioeconòmics dels Pares de l'Església; d) els moviments de pobres implicats en lluites socials en diversos segles des de l'Edat mitjana; e) el component «roig» de la Reforma protestant ben expressat en les obres de Thomas Müntzer, de Friedrich Engels –*The Peasant War in Germany*– i d'Ernst Bloch –*Thomas Münzer als Theologe der Revolution*–; f) la teologia de l'alliberament; g) els documents i les iniciatives socials del Consell Mundial d'Esglésies; h) les encíclics i els discursos del papa Francesc; i) les pràctiques anticapitalistes de milers de comunitats i moviments del cristianisme d'alliberament en els cinc continents.

També són molt importants les pràctiques i el pensament sobre els béns en comú, els béns comuns i el bé comú que apareixen en els Fets dels Apòstols, en els Sants Pares, en sant

Tomàs d'Aquino (que pensava que en cas de necessitat tot havia de ser comú) i en corrents de la moral i la teologia cristianes. Avui es poden connectar amb les reflexions i pràctiques sobre els *comuns* i el *procomú*, que són maneres de recuperar les experiències dels béns comunals compartits en diverses etapes de la història. François Houtart afirma que constitueixen una forma de postcapitalisme.¹⁷

En dècades del segle passat i d'aquest, el «fil vermell» que travessa la Bíblia (Ernst Bloch) ha influït en diversos corrents cristians que fan una fortíssima crítica al capitalisme i una cerca d'una altra manera de producció i d'organització de l'economia. Aquesta perspectiva anticapitalista és la que afavoreix el diàleg amb Marx, amb Gramsci, amb els marxismes, els comunismes i l'ecosocialisme. Un dels fonaments d'aquests corrents són textos d'Ignacio Ellacuría en els quals critica la civilització capitalista i proposa l'alternativa d'una civilització de la pobresa.¹⁸

El papa Francesc ha centrat bé el tema de la cerca cristiana d'una economia alternativa a l'existent –«una economia que mata»–, i que evidentment no és una altra que la capitalista. Utilitza les categories *fil invisible* i *una altra lògica*. A la II TMMP, celebrada a Bolívia, va declarar:

Vosaltres –en les vostres cartes i en les nostres trobades– m'heu relatat les múltiples exclusions i injustícies que patiu en cada activitat laboral, en cada barri, en cada territori. Són tantes i tan diverses com tantes i diverses les vostres maneres de fer-hi front. Hi ha, però, un fil invisible que uneix cadas-

cuna de les exclusions. No estan aïllades, estan unides per un fil invisible. El podem reconèixer? Perquè no es tracta d'aquestes qüestions aïllades. Em pregunto si som capaços de veure que aquestes realitats destructores responen a un sistema que s'ha fet global. Reconeixem que aquest sistema ha imposat la lògica dels guanys a qualsevol preu sense pensar en l'exclusió social o la destrucció de la naturalesa? Si això és així, insisteixo, diguem-ho sense por: volem un canvi, un canvi real, un canvi d'estructures. Aquest sistema ja no s'aguanta, no l'aguanten els pagesos, no l'aguanten els treballadors, no l'aguanten les comunitats, no l'aguanten els pobles. Tampoc ho aguanta la Terra, la germana Mare Terra, com deia sant Francesc.¹⁹

En *Fratelli Tutti*, després de plantejar els drets socials i els drets dels pobles, considera que, perquè aquests siguin reals, necessitem un canvi radical de perspectiva: «[...] es tracta d'una altra lògica. Si no s'intenta entrar en aquesta lògica, les meves paraules semblaran una fantasia [...] És possible acceptar el desafiament de somiar i pensar una altra humanitat» (núm. 127).

També és valuosa la seva iniciativa sobre l'*Economia de Francesc* (d'Assís) per pensar i activar el que podria ser avui una economia franciscana basada en els valors i l'estil de vida d'aquest sant. Trobo una connexió entre aquest projecte i la proposta de Jorge Riechmann en el seu llibre *Ecosocialismo descalzo*.

Des del camp ecosocialista, Michael Löwy afirma que es poden establir set àrees d'afinitat i convergència en-

tre marxisme, ecosocialisme i cristianisme d'alliberament: a) la centralitat donada als pobres com a víctimes de relacions socials injustes; b) l'alliberament dels oprimits; c) l'universalisme de la catolicitat i l'internacionalisme; d) la crítica de l'individualisme i de la competició egoista en el capitalisme; e) el valor de la vida comunitària i la pràctica de la comunió de béns; f) l'anticapitalisme; g) l'esperança en un futur de justícia i llibertat, de pau i fraternitat entre els éssers humans.²⁰ En la part final d'aquest quadern abordaré més extensament les propostes de l'ecosocialisme.

Per què revitalitzar el diàleg i la praxi amb el marxisme?

Marx, Gramsci i alguns marxismes i comunismes són una via important –no l'única– a tenir en compte en la cerca cristiana d'una transició al postcapitalisme. Els qui s'hi basen de manera crítica i no dogmàtica, constitueixen un dels pocs àmbits que plantegen la ruptura amb el capitalisme. Per arribar-hi necessitem ser una mica més que socialdemòcrates.²¹ Marx i diversos hereus seus s'insereixen en un corrent ampli que travessa la història: el comunisme/els comunismes; és a dir, les lluites i les pràctiques per donar prioritat als béns en comú i al bé comú, oposar-se al propietarisme i evitar l'esclavisme, l'explotació i l'opressió. Són una baula dins d'una tradició comunista anterior i posterior a ells. La novetat històrica introduïda per Marx és doble: anàlisi científica i social del capitalisme i organització revolucionària de la «humanitat sofrent». La seva grandesa resi-

deix a pensar un projecte (amb llums i ombres) per posar en el centre els pàries de la Terra.

L'anhel d'una economia i d'una societat basades en els béns en comú i, per tant, l'aspiració a alguna forma de comunisme prosseguirà en la història, encara que arribi el moment de la total desaparició dels marxismes.

Marx va fer la crítica més profunda del capitalisme que s'hagi fet mai, i moltes de les seves contribucions continuen sent fonamentals i han de ser actualitzades en un nou context per a la construcció d'una economia que faci possible l'*ecovida bona* enfront de «l'economia que mata». Les principals, des del meu punt de vista, són les següents:

1) L'explotació dels éssers humans i de la naturalesa com a requisit obligatori per al funcionament del capitalisme.

2) La divisió de classes, l'antagonisme de classes i la lluita de classes.

3) L'acumulació de diners i riquesa com a objectiu central i lògica interna del capitalisme. Aquesta es realitza, entre altres formes, a través de l'explotació durant segles de països d'Amèrica Llatina, Àsia, Àfrica i Oceania, la devastació ambiental de la Terra, i l'extracció de plusvàlua mitjançant l'apropiació injusta del valor afegit pels treballadors.

4) La filosofia de l'alienació.

5) La perspectiva internacionalista.

6) La col·lectivització de la propietat privada dels mitjans de producció amb modalitats no estatals (consells de treballadors) i estatals.

7) Una teoria revolucionària per posar fi a l'opressió i la dominació de classe.

8) L'horitzó de la triple reconciliació: dels éssers humans entre si amb la superació de la lluita de classes, dels éssers humans amb la naturalesa, dels éssers humans amb ells mateixos. Aquest horitzó inclou la progressiva reducció del temps de treball i del poder de l'Estat per la lògica no capitalista d'una societat autoregulada.

El camí obert per Marx mereix ser transitat i repensat. D'una manera heterodoxa i herètica enfront del marxisme com un tot cosmovisional inamovible, penso que cal caminar críticament amb Marx, amb Gramsci i altres marxistes i comunistes i aprendre'n. També considero que cal anar molt més allà ampliant el seu horitzó, incorporant velles i noves aportacions no marxianes, i plantejant dissensos amb algunes de les seves teories. El pensament de Marx i d'altres marxistes conté elements molt valuosos, n'hi ha alguns que són discutibles i d'altres que són rebutjables. Ell mateix va dir que no es considerava marxista.

Penso que és possible assumir críticament el pensament i la perspectiva política i econòmica de Marx i de Gramsci sense necessitat d'adoptar una identitat marxista total i exclusiva.

Amb quin marxisme es pot dialogar?

No existeix el marxisme, existeixen els marxismes. No existeix el comunisme, existeixen els comunismes. Alguns són complementaris i d'altres antagonics. Sociològicament no existeix el cristianisme, sinó els cristianismes.

Penso que la millor proposta per al diàleg és partir d'un Marx sense

ismes;²² és a dir, una lectura de la seva obra per conèixer bé el que realment volia dir.

Cal tenir en compte que Manuel Sacristán i Francisco Fernández Buey van afirmar que per a ells ser marxistes era una cosa secundària. Es consideraven abans que res comunistes heterodoxos; és a dir, el principal era lluitar per un sistema econòmic i un tipus de societat diferent a la capitalista. No consideraven el (s) marxisme (s) com una mena d'ideologia inamovible que calia seguir. S'inspiraven en Marx i en Gramsci, però des d'una lectura sotmesa a la realitat canviant. Per això es van obrir a altres tradicions d'alliberament com la cristiana, l'ecologista, la pacifista, la feminista.

Penso que hi ha marxismes rebutjables: el marxisme-leninisme codificat a l'URSS, el marxisme cosmovisional, el marxisme autosuficient com a principi d'una nova civilització, el marxisme científicista, el marxisme estructuralista i antihumanista.

M'identifico amb la proposta de Sacristán i Fernández Buey d'un marxisme com a praxeologia racional i passió moral centrada en «la humanitat sofrent» i la situació «dels de baix». Un marxisme laic i, per tant, obert a altres corrents emancipadors no estrictament marxistes. Un marxisme autocrític, conscient dels seus límits i mancances. Fernández Buey, a *Nuestro Marx*, va escriure el que segueix:

El més probable és que els moviments socials i els sectors obrers més conscients s'orientin cap a una nova concepció del món en la qual trossos de la teoria revolucionària i de la inspiració emancipadora de Marx s'amalgamin

amb les conclusions de l'ecologia i de la biologia contemporànies [...] És difícil dir si el moviment emancipador continuarà anomenant-se ell mateix marxista en el futur [...] es pot preveure que el desenvolupament de l'afirmació de Marx «jo no soc marxista» conduirà a una ampliació de la crítica de les ideologies en la qual haurà de tenir cabuda *també* la crítica de les ideologies marxistes... El marxisme serà *una*, però no l'única ni tal vegada la principal de les tradicions que entrin a formar part del moviment emancipador.²³

En el llibre *Marx a contracorrente*, recull de bona part dels articles que Fernández Buey va escriure sobre Marx, es fa aquesta afirmació: «L'esquerra socialista i transformadora del futur podrà sortir probablement d'un diàleg entre la tradició que Marx va inaugurar, la tradició anarquista i llibertària, la tradició cristiana (herètica) d'emancipació i la reconsideració autocrítica de la ciència» (p. 15). Miguel Riera –director del *Viejo Topo*, una revista d'inspiració marxista i comunista– va manifestar les raons de la relació de l'autor amb aquesta tradició cristiana: «Paco [Fernández Buey] era comunista. Sempre es va definir així, tot i que aquesta paraula en algunes èpoques i de segons quines boques era un insult. El seu comunisme estava, però, molt més a prop del comunisme primitiu, gairebé podria dir del comunisme evangèlic, que del comunisme que deien practicar els països de l'Est europeu. Potser per això, Paco, que era ateu, s'entenia tan bé amb els cristians de base. Els unia el seu amor pels “de baix”».²⁴

Al seu torn, Jorge Riechmann planteja una visió molt interessant per al

diàleg que aquí ens ocupa amb la seva proposta d'un *marxisme leopardià*. Unir Marx i el gran poeta Leopardi, tan donat al pessimisme, implica introduir un gir radical en el marxisme prometeic i, a més, obrir-lo a l'espiritualitat:

Un marxisme leopardià suposa un correctiu molt important a la cultura dominant en les esquerres europees, que han estat i continuen sent optimistes i voluntaristes en la seva cosmovisió. Des del marxisme leopardià [...] el punt de partida és diferent al que predomina en l'esquerra occidental: no s'arrenca tant de constatar la injustícia com d'assumir la *dukkha* budista, l'omnipresència del sofriment. I el que es vol és generalitzar la compassió abans que universalitzar la justícia (sense per això oblidar aquesta última). I se sap que, en aquest camí, la lluita sociopolítica i el que solem anomenar espiritualitat s'han de donar la mà. Si es vol dir d'una altra manera: el marxisme leopardià, en positiu, ha de ser també alguna cosa així com un marxisme budista.²⁵

Joaquín Arriola, un dels economistes marxistes més destacats a Espanya, ha fet en *Nuestra Bandera* –una revista comunista i marxista– una proposta que crida l'atenció:

Potser la pregunta principal que pot fer la tradició comunista a la cristiana no se situa en el pla moral, sinó en el de la mística [...] No és la compassió,

sinó la mística, la força cultural i moral del cristianisme, la que requereix una nova interpretació per part dels corrents emancipadors [...] Ens trobem davant la possibilitat d'una nova etapa en el *colloquium interruptus* entre marxisme i cristianisme en el qual no sigui la religió com a fenomen sociològic el terreny en què s'estableixi la comunicació (ciència-religió), sinó la fe, en un diàleg fe-creença que es pugui articular a una experiència d'alliberament humà en el segle XXI.²⁶

En l'actualitat, l'oceà que sorgeix amb Marx ha desembocat paradoxalment en un riu que transcorre per llits que potser arriben a formar un altre oceà socioeconòmic: l'ecosocialisme. Hi ha continuïtat i discontinuïtat entre tots dos. Pel que fa a la continuïtat crítica, ha estat fonamental l'elaboració d'«un marxisme ecològic i un comunisme verd».²⁷ A banda de les contribucions dels marxistes Sacristán, Fernández Buey i Riechmann, destaquen les de Michael Löwy i Kohei Saito. Aquest últim propugna en el seu llibre *Capital in the Anthropocene* un «comunisme decreixentista». Comunisme és marxista, decreixement no ho és.

Estem al davant d'un nou paradigma des d'un «Marx roig-i-verd», però més enllà: *l'ecosocialisme anticapitalista*. Proposo que la nova etapa del diàleg entre marxisme i cristianisme se centri en ell, tenint en compte el tipus d'ecologia present a *Laudato si'*.

La transició ecosocialista a un sistema econòmic alternatiu a l'actual necessita cultures prepolítiques i metapolítiques que l'inspirin i orientin.²⁸ El cristianisme es mou en aquest terreny. Les savieses ecològiques i l'humanisme moral marxista també.

Per avançar en aquest camí cal abordar un conjunt de qüestions socials: 1) la pobresa absoluta i les desigualtats internacionals; 2) la destrucció mediambiental; 3) la primacia del treball sobre el capital i la creació d'ocupacions decents; 4) els conflictes bèl·lics i les guerres; 5) la manca de sostre, terra i feina per a milions de persones; 6) les migracions; 7) l'exclusió social; 8) la violència contra les dones; 9) la construcció d'una economia alternativa a la capitalista.

Per desenvolupar polítiques concretes en aquests àmbits hem de radicalitzar la democràcia, construir ecosocialisme i impulsar un canvi cultural i antropològic.

Radicalitzar la democràcia

En diverses trobades, Francesc ha plantejat reflexions molt interessants sobre la necessitat de reorientar i ampliar la democràcia. En les III TMMP va afirmar:

La bretxa entre els pobles i les nostres formes actuals de democràcia creix cada vegada més a conseqüència de l'enorme poder dels grups econòmics i mediàtics que semblen dominar-les [...] Així la democràcia s'atrofia, es converteix en un nominalisme, una formalitat, perd representativitat, es va desencarnant perquè deixa fora el poble en la seva lluita quotidiana per la

dignitat, en la construcció del seu destí. Vosaltres, les organitzacions dels exclosos i tantes organitzacions d'altres sectors de la societat, esteu cridats a revitalitzar, a refundar les democràcies que passen per una veritable crisi.²⁹

El *capitalisme informacional* va generant democràcies demediades que aconseguen que els empobrits votin candidats d'orientació capitalista. Així es creen ciutadans serfs. Per exemple, en l'empobrit Equador els dos últims presidents triats (Lasso i Noboa) pertanyen a la reduïda classe oligàrquica i multimilionària. Una valuosa anàlisi sobre les últimes eleccions mostra el creixement de «subjectes antropològicament neoliberals» en les majories populars i la consolidació d'«un sentit comú neoliberal»:

Una part important de l'electorat no vota en funció de la seva configuració material; és a dir, segons determinants materials d'acord amb el seu lloc en l'estructura classista de la societat. Vota guiada per interessos ideals subjectius. Les majories no voten segons com viuen, sinó per com voldrien viure [...] A disputar el sentit comú neoliberal!³⁰

A Espanya, la defensa de la concepció neoliberal de la llibertat s'ha convertit en una reeixida línia de demarcació electoral.

El postcapitalisme es basa en la democràcia radical. El capitalisme és antagonic a aquesta mena de democràcia. Només tolera la democràcia política liberal basada en les llibertats civils, la divisió de poders i el parlamentarisme. Els capitalistes s'oposen a l'aprofundiment de la democràcia en els àmbits econò-

mics, laborals i ecològics. Prefereixen una democràcia jvaritzada i de baixa intensitat. Sense superar el tipus de democràcia imperant no podem avançar cap al postcapitalisme. Radicalitzar-la és la condició bàsica per fer-ho possible.

En la I TMMP, Francesc va afirmar «la necessitat urgent de revitalitzar les nostres democràcies, tantes vegades segregades per innumbrables factors. És impossible imaginar un futur per a la societat sense la participació protagonista de les grans majories, i aquest protagonisme excedeix els procediments lògics de la democràcia formal».³¹ Aquest tema de les *democràcies segregades* és molt potent i enllaça amb la vivència del dèficit de democràcia en societats amb sufragi universal, parlaments i pluralisme de partits. Nombrosos joves espanyols van expressar bé la seva frustració democràtica en el 15-M amb el seu crit: «En diuen democràcia i no ho és». Un factor desencadenant del defalliment de la política és l'experiència d'extensos sectors socials que la democràcia és bona per a les llibertats civils, però no és capaç de canviar substancialment les condicions materials de vida dels qui sofreixen precarietat social i laboral. Perceben que la democràcia reforça els qui viuen bé. Per això l'abstenció electoral en els barris més empobrits és superior.

Per avançar cap al postcapitalisme proposo una democràcia multidimensional: delegada, conflictual, participativa i internacionalista.

Democràcia delegada

La democràcia delegada es basa en llibertats cíviques bàsiques: expressió, associació i manifestació, acompanya-

des de la separació de poders. La majoria de les persones la identifiquen amb el vot a candidats de partits en períodes electorals. Una vegada elegits diputats i senadors, hi deleguem la voluntat política i es renuncia a l'activisme polític, excepte crítiques o suports puntuals. En societats complexes, la delegació en candidats de diversos partits és inevitable, però això no significa la renúncia al protagonisme democràtic ciutadà entre eleccions.

Democràcia conflictual

El model imperant de democràcia delegada té moltes insuficiències i manté el poder i la riquesa de les elits capitalistes que per acció i omissió es converteixen en victimàries de víctimes socials i ecològiques. Per això propugno també una *democràcia conflictual*. Segons el diccionari de la RAE, amb aquesta paraula ens referim al que resulta conflictiu, al que genera conflictes. Parteixo del fet que la distribució injusta de la riquesa, del poder i del prestigi són els factors que determinen la desigualtat social. La democràcia, si és fidel a la seva etimologia de «demos» (poble) i «kratos» (govern), ha d'impulsar un poder/govern de les classes i els grups socials que tenen menys poder, menys riquesa i menys prestigi. La democràcia ha de ser, abans que res, un sistema de màxima distribució de poder, riquesa i prestigi. Com més repartit està el poder, més democràcia hi ha. Com més concentrat està el poder, menys democràcia, encara que hi hagi suffragi universal i parlaments. Com més concentrada està la riquesa, menys democràcia. Com més distribuïda, més democràcia.

Aquest procés democràtic de *desempoderar* i *desenriquir* els uns per apoderar i enriquir uns altres genera conflicte social i grups de pressió per impedir-ho o impulsar-ho. Els poderosos i enriquits difícilment ho acceptaran. Per vèncer resistències es necessita un contrapoder popular en la societat civil i en el Parlament. La redistribució de la riquesa i del poder té la finalitat d'aconseguir el màxim de justícia i fer real la llibertat per a tothom, entesa com a «no dominació» capitalista en la vida quotidiana. Per assolir-ho, caldrà impulsar conflictes socials no violents. L'exemple de Gandhi ens ha de guiar.

Un advertiment important: no es tracta només de redistribuir justament els béns propis d'una societat capitalista perquè totes les persones gaudeixin equitativament del benestar material que aquest sistema crea en uns quants països. L'aspiració de milions de persones de poder viure de manera semblant a com ho fan les elits capitalistes i les classes mitjanes altes és un despropòsit. És antiecològic, injust internacionalment i, a més, inviable. El postcapitalisme ens encamina a una altra forma ecologista de produir, consumir i viure bé amb menys.

Democràcia participativa

Aquesta modalitat té cinc dimensions: institucional, econòmica, laboral, social i cultural. Les aniré exposant a continuació abans d'arribar a l'apartat sobre democràcia internacionalista. Si només es limités a la política institucional, es tractaria d'una democràcia amputada. Per desenvolupar-la es requereix que la major part de les persones d'un país estiguin disposades a participar activa-

ment en la vida pública per construir democràcia expansiva d'alta intensitat des de la societat civil. El gran problema que tenim no és l'absència de programes de transformació, sinó la manca de subjectes socials que els secundin.

a) Innovar la democràcia política institucional

La democràcia política participativa necessita la constitució d'assemblees ciutadanes sectorials com a àmbits d'elaboració política programàtica. A través d'aquestes assemblees s'ha d'impulsar un procés d'escolta per part dels partits polítics i establir «programmes contracte» per assegurar que es compleix el que es promet en les campanyes.

Si aspirem a crear una política basada en la interacció permanent entre institucions de l'Estat i moviments de la societat civil, necessitem establir relacions entre assemblees o plataformes ciutadanes sectorials i comissions parlamentàries.

Els pressupostos participatius són un dels mitjans per a la construcció d'aquesta mena de democràcia.

Per impulsar la democràcia política participativa hem d'aprendre molt dels referèndums democràtics periòdics que es fan a Suïssa. També serien convenients les llistes obertes en les paperetes electorals de cada partit i debatre sobre la manera d'instaurar el diputat per circumscripció com es fa al Regne Unit.

b) Democràcia econòmica

La democràcia política ha d'impulsar la democràcia econòmica. Si les persones no experimenten el «demos-kra-

tos» (el govern/poder del poble) en la vida quotidiana i en les transformacions de les condicions materials i culturals d'existència, la desafecció política continuarà creixent. Per anar construint democràcia econòmica hem d'impulsar la justícia fiscal i perseguir el frau en aquest àmbit amb la creació d'un potent CNI (Centre Nacional d'Intel·ligència) contra els delictes financers, l'economia submergida i els diners en paradisos fiscals. També és urgent instaurar una banca pública estatal i bancs públics autonòmics per donar suport a la inversió per a l'ocupació i impedir els abusos de la banca privada. A més, és convenient practicar la desinversió bancària i dirigir els nostres béns a la banca ètica i ecològica.

Nacionalitzar els sectors productius estratègics, especialment en el sector de les energies, és una altra prioritat. També cal acabar amb l'obscena bretxa salarial mitjançant l'establiment de sous mínims i sous màxims.

c) Democràcia laboral

En aquest àmbit cal distingir entre aturats, treballadors precaritzats i treballadors amb condicions de treball decent. També entre empreses estatals, empreses privades i empreses d'economia social solidària.

Una justa relació entre democràcia i treball requereix impulsar la renda bàsica de ciutadania i una nova formació activa per a l'ocupació. El papa Francesc defensa el salari universal garantit. Per crear ocupacions dignes necessitem reforçar el model d'economia social solidària amb un alt grau d'autogestió. Respecte al precariat, és fonamental una nova acció sindical en aquest sector.

El govern del poble sobre la destinació de les plusvàlues empresarials és imprescindible. No podem permetre que segueixi la llibertat neoliberal que converteix els treballadors en mercaderies que es poden comprar o deixar de comprar en funció de les expectatives de beneficis. Les plusvàlues empresarials s'han de destinar a la creació d'ocupació. Aquest principi s'ha d'incorporar a l'actualització de la Constitució. La cogestió en les empreses és un requisit per a la democràcia laboral.

d) Democràcia social

La democràcia ha de garantir el compliment de drets socials, especialment a les persones, les classes socials i els grups més empobrits. Em refereixo al dret a l'alimentació, a l'habitatge, a l'ocupació decent i al salari just, a la salut, a l'educació, a les pensions, al subministrament d'energia, a un habitatge decent i saludable de què manquen els denominats «barris ignorats», a diverses formes de protecció social (subsidiis de desocupació, renda bàsica, atenció a la infància més vulnerable, als ancians desemparats, etc.). A Espanya hi ha hagut avanços des de l'inici de la democràcia, però milions de persones encara manquen d'aquests drets.

L'accés a un habitatge digne mostra la deterioració de la democràcia a Espanya. El jou que en relació a l'accés a l'habitatge suporten moltes persones, especialment joves, deslegitima la democràcia. Tenir casa és un bé social bàsic que ha de ser garantit pels poders públics desempoderant i desenriquant els qui han convertit l'habitatge en un negoci milionari. Un topall als lloguers

des de la primacia del bé comú sobre el bé privat comporta canvis en els comportaments de moltes famílies de classe mitjana que especulen amb segons habitatges de lloguer.

Afrontar adequadament les polítiques contra l'exclusió és fonamental per a l'avenç de la democràcia social. La solidaritat i l'atenció als exclosos socials i a les víctimes més vulnerables del sistema capitalista caracteritza actualment persones, comunitats i grups cristians. Aquest fet té un gran significat, atès que l'esquerra política i l'esquerra sindical, llevat d'algunes excepcions, no saben estar ni saben moure's en aquests mons. No obstant, és just reconèixer que han contribuït a posar en pràctica polítiques públiques per a aquests col·lectius.

Aquest valuós solidarisme cristià és insuficient si no es vincula amb la dimensió política de les causes estructurals de la pobresa i de l'ecocidi, si no contribueix a crear moviments socials populars d'empobrits i exclosos socials –com els que acudeixen a les Trobades que secunda Francesc– i si no impulsa lluites socials i polítiques contra els victimaris (institucionals i privats) que produeixen víctimes. Per això és necessari anar més enllà de les ONG i els voluntariats –sense suprimir les unes i els altres– i adoptar formes d'acció col·lectiva pròpies dels moviments socials. Per això, el papa Francesc parla de l'«amor polític» (*Laudato si'*, núm. 228-232; *Fratelli Tutti*, núm. 176-192). En la I TMMP ell va abordar la qüestió que estic plantejant, i va afirmar el següent:

Els pobres ja no esperen, volen ser protagonistes, s'organitzen, estudien, tre-

ballen, reclamen [...] Solidaritat també és lluitar contra les causes estructurals de la pobresa, la desigualtat, la falta de feina [...] No es pot abordar l'escàndol de la pobresa promovent estratègies que converteixin els pobres en éssers domesticats i inofensius. Que trist veure que darrere de suposades obres altruïstes es redueix l'altre a la passivitat [...] Que bonic és en canvi quan veiem en moviment els pobles, sobretot, els seus membres més pobres i els joves.³²

La divisió del treball en aquest assumpte és important. El grau de deterioració humana de les víctimes és de vegades tan elevat que difícilment es pot anar més enllà de l'acolliment i l'acompanyament; tanmateix, com ho mostren les trobades, els empobrits també tenen capacitat d'articulació sociopolítica. El papa Francesc insisteix molt en «els pobres organitzats» com a subjectes col·lectius de la seva emancipació i alerta contra la seva domesticació per la via dels serveis socials que els tornen passius. És molt interessant una part del seu discurs en la III Trobada que té a veure amb la meua reflexió anterior:

No tingueu por d'entrar en les grans discussions, en Política amb majúscula [...] No us deixeu encotillar. Mentre us mantingueu en la cotilla de les «polítiques socials», mentre no qüestioneu la política econòmica o la política amb majúscula, se us tolera. Aquesta idea de les polítiques socials concebudes com una política *cap* als pobres, però mai *amb* els pobres, mai *dels pobres* i encara menys inserida en un projecte que reunifiqui els pobles, de vegades em sembla una mena de bolquet ma-

quillat per contenir aquest descartar del sistema. Quan vosaltres, des del vostre arrelament al més proper, us atreviu a qüestionar les «macro-relacions», quan xiscleu, quan crideu, quan preteneu assenyalar al poder un plantejament més integral, aleshores ja no sou tolerats. No us toleren perquè deixeu de banda la cotilla i entreu en el terreny de les grans decisions que alguns pretenen monopolitzar en petites castes.³³

e) Democràcia cultural

Per desenvolupar aquest tipus de democràcia cal erradicar la pobresa escolar com a factor decisiu de reproducció de la desigualtat. La pobresa és alguna cosa que s'hereta, especialment quan els fills dels empobrits sofreixen el fracàs escolar. Es requereix una discriminació positiva per a una inversió molt forta en recursos humans i econòmics amb la finalitat d'impulsar la democràcia cultural en l'educació.

Hem de reinventar les universitats populars, multiplicar educadors socials i animadors culturals que impulsin una cultura emancipadora en barris i pobles.

Vull cridar l'atenció sobre els mals, sovint imperceptibles, de l'obesitat audiovisual i digital que ens està fent posar malalts, encara que milions de persones en gaudeixin. Hi ha un repte important: com generar una contracultura contra l'imperialisme digital? La democràcia està perduda si l'*homo digitalis* continua creixent. Més val que acabem amb la ideologia dels nadius digitals, que és una estupidesa antieducativa, i criem nadius ecologistes.

Una vegada presentades les diverses formes de democràcia participati-

va, abordarem la meva última proposta, la més important de totes.

Democràcia internacionalista

Si no impulem una democràcia global social i econòmica des d'un nou internacionalisme, ens convertirem en habitants del que denomino «demonazismes». La resposta occidental a les migracions ajuda a comprendre aquest terme. Vivim en democràcies en països que són illes de benestar envoltades d'oceans de pobresa. Només volem els migrants que puguin cobrir els llocs de treball que els nostres conciutadans rebutgen. Per a la resta, apliquem polítiques repressives policials i militaristes. Estem al davant de noves formes d'extermini social promogudes per l'acció i l'omissió de les democràcies occidentals. A Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina viuen i moren milers de milions de persones en països on impera una mena de nous camps de concentració socioeconòmica que d'alguna manera són hereus dels camps nazis. N'hi ha prou amb saber quines són les xifres de milions de morts al mes que es comptabilitzen per causes socioeconòmiques d'arrel internacional.

Les migracions cap als països enriquits i explotadors són només la punta de l'iceberg del gran drama dels nostres temps: les abismals desigualtats internacionals i la suprema concentració de la riquesa. Les migracions no es resolen amb polítiques repressives, sinó amb un canvi substancial en el repartiment de la riquesa en el món mitjançant polítiques de justícia global que superin la cooperació per al desenvolupament. Només així es farà real el dret a no emigrar i a tenir una vida de-

cent a cada país. En l'obra *Unveiling Inequality: A World-Historical Perspective*, els autors assenyalen nivells de desigualtat punyents que, com que són esperpèntics, mostren la radical injustícia i l'egoisme cec en el món:

Si els gossos domèstics dels Estats Units s'independitzessin i formessin un país la renda per càpita del qual fos la despesa mitjana de les llars estatunidenques en les seves mascotes, Dogland (el País dels Gossos) estaria entre els països d'ingressos mitjans, per sobre d'Egipte o el Paraguai i *més ben situats que el 40% de la població mundial*.³⁴

La democràcia internacionalista és la que s'enfronta a problemes socials globals i impulsa una agenda internacional de justícia global. No manquem de propostes. Algunes les he exposat als meus llibres *Redes de solidaridad internacional, Justicia global y Desigualdades internacionales, ¡justicia ya!* Sabem el que costen les polítiques de justícia global i d'on podem obtenir els recursos. Una de les fonts de finançament seria intervenir els 12 bilions de dòlars –al voltant del 15% del PIB mundial– que es mantenen ocults en paradisos fiscals. Multimilionaris espanyols hi guarden 140.000 milions d'euros, la qual cosa equival al 10% del nostre PIB. El problema és, d'una banda, un poder financer, empresarial, militar i mediàtic en mans de molt poques persones i, de l'altra, una ciutadania cega i indolent.

El tipus de democràcia multidimensional que he presentat no es pot dur a terme sense anar transitant cap a un postcapitalisme ecologista.

Construir ecosocialisme

El capitalisme real és «una economia que mata» i un sistema ecocida.³⁵ Des del segle XVI es basa en l'acumulació de plusvàlua i es guia per l'obtenció de benefici econòmic costi el que costi. Els Diners són el seu déu. Aquesta és la seva finalitat. Al *Manifest Comunista*, Marx i Engels la denominaven «el fred interès» que es banya «en les aigües gelades del càlcul egoista».

El capitalisme explota la majoria dels països de la Terra, oprimeix els treballadors arreu del món, és bel·licista i patriarcal. És causant del desastre ecològic. Aquest també l'han generat i el generen governs industrialistes, en estats no capitalistes, com l'antiga URSS i la Xina. El capitalisme pretén resoldre la contradicció actual entre capital i naturalesa transvestint-se en *capitalisme verd* com a forma de supervivència i de fer nous negocis. En la mesura en què avancin mesures que sotmetin les empreses capitalistes i el consum dels ciutadans a fortes regulacions ecològiques, és possible que ni tan sols s'expandeixi com a *capitalisme verd*, sinó com *ecofeixisme*.³⁶

L'ecosocialisme³⁷ proposa la superació de les formes d'economia capitalista relacionades amb la propietat, la banca i les finances, la producció i la distribució de béns, les relacions socials de producció i de vida en empreses i barris, els preus, els salaris, el creixement, l'organització dels temps de producció i de vida.

L'ecosocialisme es distingeix de la socialdemocràcia per l'anticapitalisme ecologista. Té una relació de continuïtat i discontinuïtat amb el marxisme.

Empreses capitalistes i governs contra el clima

El nexa profund entre empreses generadores de gasos amb efecte hivernacle i governs de dreta i d'esquerra majoritària reflecteix la realitat del capitalisme implacable. Segons una recerca del Fons Monetari Internacional, l'any 2022 els subsidis públics als combustibles fòssils van assolir un rècord històric: 7 bilions de dòlars. Els autors d'aquest estudi afirmen que:

Els subsidis al petroli, el carbó i el gas natural estan costant l'equivalent al 7,1% del producte intern brut mundial. És un percentatge superior al que els governs assignen anualment a l'educació (4,3% de l'ingrés mundial) i al voltant de dos terços del que destinen a l'atenció sanitària (10,9%) [...] L'eliminació dels subsidis explícits als combustibles fòssils evitaria 1,6 milions de morts prematures a l'any, incrementaria els ingressos públics en 4,4 bilions de dòlars i encarrilaria les emissions cap als objectius establerts per limitar l'escalfament global. També es redistribuirien els ingressos, atès que els subsidis als combustibles beneficien més les llars riques que les pobres.³⁸

Els principals bancs del món van concedir del 2016 al 2023 un bilió d'euros per finançar nous projectes de petroli, gas i carbó de les empreses més contaminants. Entre elles el Banc Santander (173.000 milions) i el BBVA (195.000 milions).

Cal tenir en compte que *100 empreses són les responsables del 70% de les emissions de GEI* (gasos amb efecte hivernacle). El 2022, les cinc petro-

lieres més grans del món van doblar els seus beneficis. En només un trimestre del 2023, les sis petrolieres més importants d'Europa, entre les quals Repsol, van guanyar més de 25.000 milions d'euros.

Algú pot continuar creient que s'aconseguirà canviar aquesta situació amb voluntariats, ONG, Agenda 2030 i polítiques d'incrementos salarials que mantenen l'*statu quo* del poder econòmic?

El postcapitalisme és ecosocialista i requereix una transició anticapitalista

No es tracta de reduir el canvi climàtic amb mesures lentes i de curt abast, sinó de canviar el sistema que el produeix. Per això, necessitem una transició cap al postcapitalisme que només es pot aconseguir activant accions anticapitalistes concretes i creant experiències d'economia i vida comuna ecologistes que vagin prefigurant el que serà la societat postcapitalista a escala macro i dotin d'esperança i alegria de viure els qui lluiten perquè un altre món sigui possible. La transició ecosocialista comença amb les experiències de base, tot i que ha d'incloure altres accions polítiques.

La *Laudato si'* i la seva recepció positiva per part de destacats ecosocialistes, els noms dels quals ja he esmentat en les primeres pàgines, afavoreixen el diàleg i l'acció compartida. Una anàlisi comparada d'aquesta encíclica i les principals propostes de l'ecosocialisme mostra l'existència d'afinitats rellevants.

L'ecosocialisme vincula els problemes ecològics i els problemes socials. L'especificitat del seu projecte rau en

la voluntat d'acabar amb les causes capitalistes de la crisi ecològica. Co-neixem els sectors que més produeixen gasos d'efecte hivernacle: energia, indústria, construcció, transport, agricultura i residus.³⁹ No podem reorientar-los ecològicament sense desarticular els contaminadors: empreses grans, propietaris multimilionaris i consumidors antiecològics.

Pensant què fer

Per a la fase de transició al postcapitalisme mitjançant l'ecosocialisme, s'han plantejat ja nombroses propostes.⁴⁰ La creació de noves formes ecològiques d'economia, política i vida social en comú requereixen a curt termini canvis substancials i urgents: fiscalitat ecològica, fi dels subsidis a empreses contaminants, canvis en els sistemes de transport, noves formes de producció i distribució d'aliments, inversió en energies renovables, altres formes de construcció, nova gestió de residus, urbanisme sostenible i neoruralisme, acabar amb l'obsolescència programada de molts productes, control públic dels bancs... El programa d'Ecologistes en Acció és molt valuós per conèixer propostes concretes en aquests àmbits.⁴¹

També cal el tancament d'unes indústries determinades o, si més no, la reducció de la seva producció. Penseu, entre altres, en l'àmbit dels automòbils, la química i la petroquímica, l'agroindústria, la indústria del plàstic, la moda. Aquesta última és molt nociva ambientalment: la producció de teixits per fabricar roba provoca el 20% de la contaminació d'aigua potable arreu del món. La superproducció

de plàstics és devastadora per a mars, oceans i peixos, per a la nostra nutrició i per a l'equilibri ecològic. Cada minut que passa es venen un milió d'ampolles de plàstic arreu del món i cadascuna d'elles trigarà 450 anys a descompondre's.

Soc conscient que el canvi de producció afecta als llocs de treball. És cert que la creació d'ocupacions verdes està augmentant i augmentarà, però si reduïm les indústries basant-nos a «produir menys, transportar menys, treballar menys i consumir menys», són imprescindibles canvis en les polítiques d'ocupació. Les fonamentals han de ser «treballar menys per treballar tothom», democràcia laboral i econòmica, control del sistema de preus, renda bàsica, nacionalització dels sistemes d'energia i de la banca, gratuïtat i qualitat en educació i sanitat.⁴²

Decreixement

El decreixement és una proposta central de l'ecosocialisme.⁴³ Des d'ella, penso que s'ha de *produir menys i consumir menys per viure bé amb menys a escala planetària*. I perquè això sigui factible cal impulsar polítiques econòmiques ecosocialistes i canvis culturals.

El decreixement s'alimenta de l'ecofeminisme i la seva cultura de les cures, del sentit del límit i de la capacitat d'autocontenció. El decreixement és anticapitalista perquè trenca les lògiques del creixement a qualsevol preu, de l'acumulació de plusvàlua laboral i mediambiental, i de l'estímul constant del consum. És imprescindible per *viure bé amb menys*,⁴⁴ perquè comporta aturar l'acceleració a la qual

ens sotmet la societat capitalista que ens roba el temps de vida per la seva lògica productivista. És interessant la seva proposta de desdigitalització.⁴⁵ El decreixement també és defensat per organitzacions polítiques i moviments en països del Sud que lluiten per posar fi a la pobresa, però que es neguen a immolar la vida en nom d'un benestar material cada vegada més gran. Per això, promouen el *viure bé*.

Internacionalisme

L'ecosocialisme és internacionalista. Denuncia les noves formes de colonialisme verd en la seva fase actual d'extractivisme de minerals i altres recursos que són als països empobrits i resulten imprescindibles per a l'actual transició al capitalisme verd.⁴⁶ Aquestes pràctiques són molt nocives per a la població asiàtica, llatinoamericana i africana.⁴⁷ La devastació ambiental que provoquen, l'empobriment i la pèrdua de sobirania de les poblacions natives, la destrucció dels seus territoris i les migracions climàtiques causades engendren un immens deute ecològic per part dels països neocolonialistes i imperialistes. El benestar i el consum dels països enriquits estan directament relacionats amb l'extractivisme i altres formes d'injustícia que duen a terme les empreses d'aquests països.

Des del seu internacionalisme, l'ecosocialisme denuncia la desigualtat climàtica: el 10% més ric de la població mundial genera el 48% de les emissions d'efecte hivernacle, el 40% amb ingressos mitjans en causa el 40% i el 50% més pobre en genera el 12%. Aquest últim sector és el que més està sofrint i sofrirà l'augment mundial

d'emissions. El Climate Inequality Report calcula que per causes de destrucció mediambiental es produirà en els anys imminents un 75% de pèrdues en els ingressos de la població més pobra, mentre que per al 10% dels més rics aquest percentatge és del 3%.

L'ecosocialisme critica als Estats del Sud que produeixen béns antiecològics per a l'exportació i tenen com a model les formes de vida capitalistes en els països enriquits.

Pacifisme

L'ecosocialisme és pacifista i denuncia el bel·licisme dels països capitalistes i de diverses dictadures basades en diferents ideologies. Existeix una immensa despesa militar que està directament vinculada amb la dominació geopolítica per controlar els béns i les matèries primeres per part dels països centrals del sistema-món, inclosa la Xina. L'ecosocialisme propugna una estratègia pacifista basada en la prevenció de conflictes i en la seva resolució pacífica quan tenen lloc.

Activisme ciutadà

L'ecosocialisme no és res sense l'activisme ciutadà en moviments ecologistes i la participació en altres formes d'acció política. Valora i encoratja les pràctiques virtuoses d'acció ecològica de tipus individual i comunitari, però alerta sobre la insuficiència que mostren quan es tracta d'incidir en les causes estructurals de la crisi ecològica. El papa Francesc afirma el mateix en *Laudato si'* i en *Fratelli Tutti*. Joan Martínez Alier i Naomi Klein han mostrat la capacitat transformadora de la praxi

ecologista de moviments socials basada en l'acció directa.⁴⁸ I aquesta acció inclou el rebuig als productes d'empreses que causen devastació ambiental i la crítica a aquestes en l'espai públic mitjançant accions de boicot i denúncia per explotar països empobrits.

Impulsar un canvi cultural i antropològic per a altres estils de vida

La cultura dels ciutadans és molt determinant per al present i el futur. Cal tenir en compte que el capitalisme no es basa només en els poders que el dirigeixen, sinó en milions de persones arreu del planeta que creuen que aquest món és el millor possible. El que veritablement desitgen és ascendir en l'escala social per integrar-se en el benestar material capitalista.

El capitalisme no és només una manera de producció econòmica, sinó una potentíssima manera de producció cultural que ha aconseguit una victòria aclaparadora arreu del món a l'hora de configurar la cultura de la vida quotidiana i les aspiracions i els objectius vitals. Entenc per cultura les maneres de veure la realitat, sentir i comportar-se que tenen les persones. Aquestes es van constituint a través de la forja del caràcter, en la qual és determinant l'educació d'allò més profund de l'ésser: necessitats, desitjos, passions i sentiments. El capitalisme ha aconseguit penetrar en el més profund de la psique humana i formatar-la amb una cultura afí a la seva manera de dominació, però d'una forma persuasiva, seductora i gratificant, fins i tot per als qui manquen de béns materials per a

una vida digna. Aquesta cultura produeix ceguesa i sordesa davant els crits de la Terra i els crits dels empobrits. El 40% dels joves espanyols declaren en l'informe *Joves i medi ambient* de la Fundació SM (2023) que «la crisi ecològica s'està exagerant molt».

El capitalisme disciplina la població en el treball productiu i l'«allibera» en el temps no laboral amb els seus permanents subministraments d'«opi del poble». Aquí opera amb una gran promesa: la possibilitat d'assolir estats superiors de confort, consum i benestar material. L'ascetisme de les virtuts ha estat substituït per l'ascetisme laboral per gaudir dels béns del capitalisme material en l'esfera no productiva, per l'ascetisme esteticocorporal i per l'imperatiu categòric de «divertir-se fins a morir». El resultat d'aquest projecte d'alienació és l'imperi de l'individualisme possessiu i la societat del «campi qui pugui». ⁴⁹

El problema antropològic central de la civilització capitalista és la inclinació als diners com a objecte més desitjat per la immensa majoria de la població. Això es percep en cultures i règims polítics de diferents orientacions ideològiques. És un objectiu vital universal. Aquest fet revela l'immens fracàs del cristianisme en els seus més de 2.000 anys d'història. Com va escriure Gramsci, Francesc d'Assís va ser un cometa fugaç en l'univers cristià.

Hem de respondre a la gran qüestió antropològica de fons: *quina humanitat necessitem i com es pot educar?* ⁵⁰ L'antropologia continguda en *Fratelli Tutti* és una contribució molt rellevant per al canvi cultural i la conversió ecològica. Per a un nou paradigma ecoso-

cial, les religions d'alliberament són una font d'aportacions. ⁵¹

Enfront de la lògica del creixement del benefici econòmic per als capitalistes i l'augment del consum dels ciutadans creant més necessitats, hem de respondre vitalment a les preguntes ecològiques *què és una bona vida? i què és suficient, una vegada satisfetes les necessitats bàsiques?, per què viure és més que treballar i consumir?*. Cal crear les condicions materials i antropològiques perquè sigui desitjable i possible *viure bé amb menys*, reduir les necessitats, triar la frugalitat i donar primacia al bé comú sobre el bé privat. Aquesta és una opció de vida anticapitalista molt present en el cristianisme i en l'ecosocialisme. El dia en què aquesta s'hagi convertit en *un nou sentit comú de masses*, el canvi cultural s'haurà aconseguit. Existeix una afinitat entre «benaurats els que trien ser pobres» de l'Evangeli segons Mateu i la proposta de l'*ecosocialisme descalç* sobre la pobresa voluntària i la capacitat d'autocontenció. Negri i Hardt han afirmat que «existeix una antiga història que pot servir-nos per a il·lustrar la vida futura de la militància comunista: la de sant Francesc d'Assís». ⁵²

Concloent, el tema d'aquest quadern va més enllà del marxisme, de l'ecosocialisme i del cristianisme. És una qüestió de dignitat humana bàsica: arribar a tenir una *ecovida bona* per als humiliats i els ofesos –utilitzant el llenguatge de Dostoievski–, per «als de baix», per a les víctimes de «l'economia que mata», amb la finalitat que es compleixi el desig de Jesús de Nazaret que els últims siguin els primers i que el regnat dels Diners desaparegui. Sense la lluita contra aquest, des

del cristianisme tenim clar que no pot créixer el regne de Déu en aquest món. Des del pensament de Marx, expressat en el tercer volum d'*El capital*, sabem que per assolir el *regne de la llibertat*

–basat en la reconciliació de l'home amb els altres, amb la Naturalesa i amb si mateix– cal superar el *regne de la necessitat* en els seus vessants d'explo-tació i alienació.

- 1 DELBRËL, Madeleine (2014), *En dialogue avec les communistes*, Bruyères-le-Châtel: Nouvelle Cité; Id.(2014), *Ville marxiste, terre de mission*, Bruyères-le-Châtel: Nouvelle Cité.
- 2 FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2021), *Sobre izquierda alternativa y cristianismo emancipador*, Madrid: Trotta, p. 23.
- 3 Es poden llegir en la web de les [Trobadres Mundials de Moviments Populars](#).
- 4 Vegeu el blog de Jorge Riechmann, «¿Un Papa anticapitalista en el Vaticano?».
- 5 DE SOUSA SANTOS, Boaventura (2018), *Si Dios fuese un activista de los derechos humanos*, Madrid: Trotta; FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2021), *Sobre izquierda...*, op. cit.; LÖWY, Michael (2019), *Cristianismo de liberación*, Barcelona: El Viejo Topo; EAGLETON, Terry (2012), *Razón, fe y revolución*, Barcelona: Paidós; ŽIŽEK, Slavoj (2009), *El frágil absoluto. ¿Por qué merece la pena luchar por el legado cristiano?*, València: Pre-Textos.
- 6 [Zuppi alla festa di Rifondazione Comunista: Ce la metteremo tutta per la pace in Ucraina.](#)
- 7 BUSTINDUY, Pablo (2021), «La geopolítica del papa Francisco», a PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra, techo y trabajo*, Madrid: Altamarea, p. 18. El subratllat és d'aquest autor.
- 8 GONZÁLEZ FAUS, José Ignacio (1983), *El engaño de un capitalismo aceptable*, Santander: Sal Terrae; MENÉNDEZ UREÑA, Enrique (1981), *El mito del cristianismo socialista*, Madrid: Unión Editorial; MENÉNDEZ UREÑA, (1983), *El neoclericalismo de izquierda*, Madrid: Unión Editorial.
- 9 FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2021), *Sobre izquierda...*, op. cit., p. 90-91.
- 10 Vegeu la [web de DIALOP](#). Si voleu una anàlisi dels seus treballs: Michael Löwy, «[Marxismos y cristianismos](#)».
- 11 [Socialisti e cristiani: un dialogo possibile.](#)
- 12 [Saluto del Santo Padre Francesco alla delegazione del gruppo DIALOP \(Transversal Dialogue Project\).](#)
- 13 DÍAZ-SALAZAR, Rafael (2001), «Crítica cristiana de la civilización capitalista y construcción de un nuevo socialismo», a *Nuevo socialismo y cristianos de izquierda*, Madrid: Ediciones HOAC, p. 135-183; GARCÍA-NIETO, Joan N. (2004), *L'home i els seus escrits*, Barcelona: Cristianisme i Justícia; ZUBERO, Imanol (2024), [Contra la necronomia](#), Barcelona: Cristianisme i Justícia, Quaderns, 237.
- 14 Per a una primera aproximació: OLIN WRIGHT, Erick (2019), *Cómo ser anticapitalista en el siglo XXI*, Madrid: Akal; HICKEL, Jason (2023), «Vías hacia un mundo postcapitalista», *Menos es más*, Madrid: Capitán Swing, p. 221-265.
Per aprofundir: ACOSTA, Alberto i BRANDT, Ulrich (2017), *Salidas del laberinto capitalista*, Barcelona: Icaria; ALBERT, Michael (2016), *Parecon. Vida después del capitalismo*, Madrid: Akal; CAMPBELL, Al (2006), *Derecho a decidir. Propuestas para el socialismo del siglo XXI*. Barcelona: El Viejo Topo, Edició de Joaquín Arriola; ANTON, Anatole, i SMITH, Richard (ed.) (2011), *Hacia un nuevo socialismo*, Barcelona: El Viejo Topo; COCKSHOT, Paul i NIETO, Maxi (2017), *Ciber-comunismo*, Madrid: Trotta; HARVEY, David (2020), *Razones para ser anticapitalista*, Buenos Aires: CLACSO; LÖWY, Michael (2012), *Ecosocialismo*, Madrid: Biblioteca Nueva; PIKETTY, Thomas (2019), *Capital e ideología*: Barcelona: Deusto; SAITO, Kohei (2023), *El capital en la era del Antropoceno*, Barcelona: Debate; SCHWEICKART, David (1997), *Más allá del capitalismo*, Santander: Sal Terrae; SCHWEICKART (1993), [Democracia económica](#), Barcelona: Cristianisme i Justícia, Quaderns, 53.
- 15 Vegeu aquests estils de postcapitalisme a OLIN WRIGHT (2019), *Cómo ser...*, op. cit., p. 54-112.
- 16 Vegeu les webs *Red de Transición*, *Foro Transiciones*, *Transition Network*. També és recomanable la lectura de DEL RÍO, Juan (2015), *Guía del movimiento de transición*, Madrid: Catarata. Una mostra del que es fa a Espanya: FERNÁNDEZ CASADEVATE, José Luis, MORÁN, Nerea i PRATS, Fernando (coord.) (2018), *Ciudades en movimiento*, Madrid: Foro Transiciones. Vegeu el documental *Mañana*, dirigit per Cyril Dion i Méline Laurent.
- 17 CARRERA, Joan i MURILLO, David (2021), [Recuperar els béns comuns, reivindicar el bon viure](#), Barcelona: Cristianisme i Justícia, Quaderns 226. Per aprofundir: ALMAZÁN, Adrián

- i BARCENA, Iñaki (coord.) (2023), *Nuevos comunismos*, Barcelona: NeD Ediciones; HOUTART, François (2013), «De los bienes comunes al Bien Común de la Humanidad» i «Declaración Universal del Bien Común de la Humanidad», a *Ética social de la vida*, Madrid: Iepala, p. 141-174 i 215-226; RENDUELES, César (2024), *Comuntopía. Comunes, poscapitalismo y transición ecosocial*, Madrid: Akal.
- 18 ELLACURÍA, Ignacio, [Utopía y profetismo desde América Latina](#).
- 19 PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra, techo... op. cit.*, p. 40-41.
- 20 LÖWY, Michael (1989), «Marxismo e cristianismo na América Latina», *Lua Nova*, 19, p. 8-10.
- 21 DÍAZ-SALAZAR, Rafael, «Algo más que socialdemócratas. Luces largas para construir poscapitalismo ecologista e internacionalista», a FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2023), *Verde, roja y violeta. Una izquierda para construir ecosocialismo*, Barcelona: El Viejo Topo, p. 9-82.
- 22 FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2004), *Marx (sin ismos)*, Barcelona: El Viejo Topo.
- 23 FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (1983), «Nuestro Marx», *mientras tanto*, 16-17, p. 80.
- 24 FERNÁNDEZ BUEY, Francisco (2021), *Sobre izquierda... op. cit.*, p. 23.
- 25 RIECHMANN, Jorge (2017), «Esperanza contrafáctica: pidiendo un Leopardi desde dentro», a *¿Vivir como buenos huérfanos?*, Madrid: Catarata, p. 260-261.
- 26 ARRIOLA, Joaquín (2021), «Sobre izquierda alternativa y cristianismo emancipador de Francisco Fernández Buey», *Nuestra Bandera. Revista de debate político*, 251, p. 277-278.
- 27 SACRISTÁN, Manuel (2022), *Ecología y ciencia social*. Madrid: Irrecuperables, Edició de Miguel Manzanera; Ríos, Víctor, [El marxismo ecológico y el comunismo verde de Manuel Sacristán](#).
- 28 He desenvolupat aquest tema en *La izquierda y el cristianismo*, Madrid: Taurus, 1998.
- 29 PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra... op. cit.*, p. 34.
- 30 CALCAÑO, Elvin, «[¿Por qué el progresismo volvió a perder en Ecuador a pesar del fracaso neoliberal de Lasso?](#)».
- 31 PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra... op. cit.*, p. 34.
- 32 PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra... op. cit.*, p. 24-25.
- 33 PAPA FRANCISCO (2021), *Tierra... op. cit.*, p. 71-72.
- 34 KORZENIEWICZ, Roberto i MORAN, Timothy (2009), *Unveiling Inequality: A World-Historical Perspectives*, Nova York: Russel Sage Foundation, p. XV.
- 35 KLEIN, Naomi (2015), *Esto lo cambia todo. El capitalismo contra el clima*, Barcelona: Paidós.
- 36 RUIZ, Federico (2014), [Ecofascismo](#).
- 37 Per fer una primera aproximació: LÖWY, Michael, [¿Qué es el ecosocialismo?](https://www.anticapitalistas.org/IMG/pdf/TC_Ecosocialismo.pdf), https://www.anticapitalistas.org/IMG/pdf/TC_Ecosocialismo.pdf; RIECHMANN, Jorge, [Para una caracterización del ecosocialismo en diez rasgos](#).
- Per aprofundir: ANTUNES, Carlos i d'altres (2022), *Manifiesto ecosocialista*, Madrid: Catarata (descarregable); LÖWY, Michael (2012), *Ecosocialismo... op. cit.*; RIECHMANN, Jorge (2018), *Ecosocialismo descalzo*, Barcelona: Icaria; TANURO, Daniel (2016), *Cambio climático y alternativa ecosocialista*, Barcelona: Sylone.
- 38 BLACK, Simon, PARRY, Ian, VERNON, Nate, [Los subsidios a los combustibles fósiles se disparan hasta alcanzar un monto histórico de USD 7 billones](#).
- 39 RITCHIE, Hannah, ROSADO, Pablo i ROSER, Max, [Emissions by sector: where do greenhouse gases come from?](#).
- 40 Per fer una primera aproximació: RIECHMANN, Jorge, GONZÁLEZ REYES, Luis, HERRERO, Yayo, i MADORRÁN, Carmen (2012), *¿Qué hacemos frente a la crisis ecológica?*, Madrid: Akal; HERRERO, Yayo, i d'altres (2024), *Transición ecosocial justa*, Economistas sin fronteras, 52 (descarregable).
- Per aprofundir: RIECHMANN, Jorge, «Ideas para un programa ecosocialista», a RIECHMANN i FERNÁNDEZ BUEY (1996), *Ni tribunos*, Madrid: Siglo XXI, p. 207-416; RIECHMANN, Jorge, i CARPINTERO, Óscar (2014), «¿Cómo pensar las transiciones poscapitalistas?», en *Los inciertos pasos desde aquí hasta allá*, Granada: Editorial Universidad de Granada, p. 29-124; SEMPERE, Joaquim (2018), *Las cenizas de Prometeo. Transición energética y socialismo*, Barcelona: Pasado&Presente; TANURO, Daniel (2020), *Demasiado tarde para ser pesimistas. La catástrofe ecológica y los medios para detenerla*, Barcelona: Sylone; OLIN WRIGHT, Eric (2010), *Construyendo utopías reales*, Madrid: Akal.
- Hi ha una altra tendència: SANTIAGO, Emilio i TEJERO, Héctor (2019), *¿Qué hacer en caso de incendio? Manifiesto por el Green New Deal*, Madrid: Capitán Swing; KLEIN, Naomi (2021), *En llamas. Un argumento a favor del Green New Deal*, Barcelona: Paidós.

- 41 Ecologistes en Acció, *Programa Ambiental*.
- 42 BERRO, Chema, «Decrecimiento y sindicalismo», a TAIBO, Carlos (dir.) (2011), *Decrecimientos*, Madrid: Catarata, p. 95-108; BINET, Sophie i TANURO, Daniel (2024), *Sindicalismo y ecología*; BRAND, Ulrich (2023), «En la trampa del crecimiento. Los sindicatos y el cambio climático», en *Crisis del modo de vida imperial y transiciones ecosociales*, Madrid: Catarata, p. 83-96; LATOUCHE, Serge (2023), *Trabajar menos, trabajar de otra manera o no trabajar en absoluto*, Barcelona: El Viejo Topo; SEMPERE, Joaquim (2018) «Decrecimiento y paro», a *Las cenizas... op. cit.*, p. 109-112.
- 43 GONZÁLEZ REYES, Luis i ALMAZÁN, Adrián (2023), *Decrecimiento: del qué al cómo*, Barcelona: Icaria; TAIBO, Carlos (2019), *El decrecimiento explicado con sencillez*, Madrid: Catarata.
- 44 SEMPERE, Joaquim (2009), *Mejor con menos*, Barcelona: Crítica.
- 45 RIECHMANN, Jorge, «Decrecer, desdigitalizar».
- 46 LANG, Miriam, BRINGEL, Breno i MANAHAN, Mary Ann (ed.) (2023), *Más allá del colonialismo verde*, Buenos Aires: CLACSO.
- 47 KARA, Siddharth (2023), *Cobalto rojo. El Congo se desangra para que tú te conectes*, Madrid: Capitán Swing.
- 48 MARTÍNEZ ALIER, Joan (2021), *El ecologismo de los pobres*, Barcelona: Icaria; KLEIN (2015), *Esto lo cambia... op. cit.*, p. 361-550.
- 49 Per a altres estils de vida, vegeu CABALLERO, Araceli (2024), *Maneras de vivir*, Madrid: Ediciones HOAC.
- 50 Vegeu DÍAZ-SALAZAR, Rafael (2021), *Educación y cambio ecosocial*, Madrid: PPC.
- 51 ÁLVAREZ CANTALAPIEDRA, Santiago (2019), «Las religiones como ecosofías», a *La gran encrucijada. Crisis ecosocial y cambio de paradigma*, Madrid: Ediciones HOAC, p. 171-203.
- 52 HARDT, Michael i NEGRI, Antonio (2002), *Imperio*, Barcelona: Paidós, p. 374.

PREGUNTES PER A LA REFLEXIÓ

---

1. Quines raons enumera l'autor en el quadern per a reivindicar l'actualitat del diàleg entre cristians, marxistes i ecologistes?
2. En quina mesura el magisteri del papa Francesc ha ajudat a recuperar la necessitat d'aquest diàleg?
3. En la segona part del quadern l'autor proposa tres condicions necessàries per a caminar vers l'ecosocialisme: radicalitzar la democràcia, construir ecosocialisme i impulsar un canvi cultural i antropològic per a altres estils de vida. Quina d'aquestes condicions et sembla més necessària i urgent en la situació actual?
4. En el teu entorn personal o comunitari, com podria concretar-se el diàleg proposat en aquest quadern? Coneixes alguna experiència d'èxit d'aquest diàleg/praxi entre cristianisme i marxisme, o entre cristianisme, moviments socials, ecosocialisme...?

*Si ho desitges, pots enviar-nos les teves respostes, reflexions i opinions al correu: quaderns@fespinal.com

Cristianisme i Justícia (Fundació Lluís Espinal) és un centre d'estudis creat a Barcelona l'any 1981. Agrupa un equip de voluntariat intel·lectual que té per objectiu promoure la reflexió social i teològica per contribuir a la transformació de les estructures socials i eclesials. Forma part de la xarxa de centres Fe-Cultura-Justícia d'Espanya i dels Centres Socials Europeus de la Companyia de Jesús.

Quaderns CJ

Darrers títols

- 233. *Democràcia cultural*. J. Picó
- 234. *Rics i pobres al Nou Testament*. J. I. González Faus
- 235. *L'Esperit bufa des de baix*. V. Codina
- 236. *Crist i les cultures*. C. Maza
- 237. *Contra la necronomia*. I. Zubero
- 238. *Del Sínode al jubileu: construint comunitat en diàleg*. C. Inogés
- 239. *Donar raó de l'esperança en temps d'incertesa*. F. J. Vitoria
- 240. *Cap al postcapitalisme*. R. Diaz-Salazar

La Fundació Lluís Espinal envia gratuïtament els quaderns CJ. Si desitgeu rebre'ls, demaneu-los a:

Cristianisme i Justícia

Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona

93 317 23 38 • info@fespinal.com

www.cristianismejusticia.net

També podeu descarregar-los a:

www.cristianismejusticia.net/quaderns

Collabora amb nosaltres:

www.cristianismejusticia.net/donatius

Febrer del 2025 • Tiratge: 35.000 exemplars

